

Geen centralisatie van de armenzorg (1532)

Ton Kappelhof

In het nog niet beschreven gedeelte van het archief van het Geefhuis bevindt zich een oorkonde waaruit blijkt dat men in 's-Hertogenbosch in 1531 van plan is geweest om de armenzorg ingrijpend te reorganiseren, maar dat men vastliep op de bestaande juridische structuur.¹ Een kans om tot een voor die tijd moderne, efficiënte armenzorg te komen was daarmee verkeken.

Aan het eind van de Middeleeuwen veranderde de kijk op armoede en op mensen die arm waren. Het waren vooral de middenklassen die anders tegen armen aan gingen kijken. Burgers die zelf een redelijk inkomen hadden, ergerden zich aan jonge kerels die aan de deur kwamen om een aalmoes. Zij vonden dat daar te veel mensen onder zaten die best voor de kost konden werken, maar daar te lui voor waren. De grote aantallen bedelaars bij de deuren van kerken en kapellen werden ook als bedreigend ervaren. De armoede werd een probleem, niet zozeer omdat er meer armen waren, maar omdat de burgerij de arme als een probleem ging zien.

In de jaren twintig van de 16de eeuw braken op diverse plaatsen in West-Europa grote opstanden uit van haveloze lieden en verarmde boeren. Deze werden met veel geweld neergeslagen, maar de angst zat er goed in. Er moest wat gebeuren. Geleerden als de Nederlander Desiderius Erasmus, de Engelsman Thomas More en de Spanjaard Juan Luis Vives ageerden tegen mensen die zich - in hun ogen - 'overgaven aan ledigheid', die 'gewoon' te lui waren om te wer-

ken en daarom gingen bedelen. Deze mensen ontwierpen tussen 1524 en 1529 een program van actie. Kort samengevat kwam dit op het volgende neer: 1. Bedelen moest door de overheid worden verboden; 2. Armen moesten worden gedwongen te werken; de overheid moest ervoor zorgen dat er ook werk was; 3. De instellingen die zich bezig hielden met de armenzorg moesten worden samengevoegd.

Deze centralisatie zou een effectiever en efficiënter beheer van de fondsen mogelijk maken. Met name in de grotere steden bestonden vaak tientallen potten en potjes. De bestuurders werkten niet samen en de beheerskosten, met name bij de kleinere fondsen, waren hoog.

Deze zienswijze werd door de autoriteiten overgenomen. Met name in de Zuidelijke Nederlanden en in het Duitse Rijk werden in nogal wat steden alle armenfondsen samengevoegd in een 'gemene beurse'. Dit maakte het mogelijk lijsten aan te leggen van steuntrekkers en alle aanvragen te onderzoeken. Trekken van meerdere fondsen werd zo onmogelijk gemaakt.

In Brabant kwam in de volgende steden een 'gemene beurse' tot stand: Breda (1536), Brussel (1538), Antwerpen (1540), Leuven (1541) en Mechelen (1545).

Ook 's-Hertogenbosch telde binnen zijn muren op dat moment ruim 30 fondsen voor de armenzorg. Hier kwam het echter niet tot centralisatie. In de al genoemde oorkonde van 5 januari 1532 valt tussen de regels door te lezen waarom. In 1531 had keizer Karel V als hertog van Brabant een wet uitgevaardigd met daarin het advies

aan de stadsbesturen om te centraliseren. 's-Hertogenbosch wendde zich daarop tot Karel V met een verzoekschrift. Men had wel begrepen wat de bedoeling was, maar in 's-Hertogenbosch kon dat niet. De grootste armenzorginstelling, het Geefhuis, bezat namelijk twee soorten goederen. Met een deel van het bezit konden de bestuurders doen wat zij wilden. Een ander deel van de goederen was echter geoormerkt. Het ging om legaten in testamenten, waarbij bepaald was dat hiervan op een bepaalde datum een uitdeling van roggebrood moest geschieden. Meestal was dat de sterfdag. In totaal ging het om 25 van zulke uitdelingen, toen 'spynden' genaamd. Het stadsbestuur was bang dat de nazaten van de stichters van deze spynden de goederen zouden terugvragen als men zich niet hield aan de voorgeschreven dagen. Deze vrees was niet helemaal denkbeeldig. De meeste spynden waren gesticht door leden van de rijkste families in de stad. Hun nakomelingen zaten vaak nog in het stadsbestuur. Bij gebrek aan andere stukken over deze

Dat de houding tegenover armoede verandert komt tot uiting in deze 16e eeuwse spotprent op de luiheid. "Die met lanterfanterij altoos gequelt sijn, moeten deur luyardy oock meest sonder ghelt sijn". Utit: F.M.M. Grapperhaus, Alva en de tiende penning (1982).

zaak weten we niet precies wat er toen aan de hand was. Ik vermoed dat de Bosschenaren het onderling niet eens waren.

Anders had men zich niet met een rekest tot de landsheer gewend. Waarschijnlijk waren er voor- en tegenstanders. We weten wèl wat er gebeurde. Van Karel V kreeg het stadsbestuur zijn zin. De meester van het Geefhuis kon gewoon doorgaan met het uitdelen van roggebrood op de voorgeschreven dagen. De hertog verwachtte wel dat 's-Hertogenbosch zich voor de rest zou houden aan de nieuwe wet. Daarmee was voor de Bossche elite de angel uit het vlees, maar het betekende ook de doodsteek voor het programma van Vives. Immers, bijna alle fondsen hadden een in testamenten en andere akten vastgelegde bestemming. De Negen Blokken zouden nooit akkoord gaan met een fusie met het Geefhuis, als daar alles op de oude leest geschoeid bleef. Toch blijft het merkwaardig dat de reorganisatie niet doorging. In 1525 had de stad immers haar deel gehad in de sociale onrust. Een horde werklozen en arme lieden had de kloosters van de Predikheren en de Karthuizers onder Vught geplunderd, omdat deze weigerden bij te dragen in een nieuwe belasting die zwaarder uitviel dan verwacht. Het oproer werd neergeslagen, maar de jaren daarna verslechterde de Bossche arbeidsmarkt verder. Veel banen verdwenen en het werk dat er was, werd matig tot slecht betaald.

Het zou nog tot het jaar 1810 duren voordat het onder druk van buitenaf kwam tot een samenvoeging van bijna alle armenfondsen. Dit voorval toont ook aan hoe autonoom de steden waren. De centrale overheid kon aanbevelingen doen, maar als de stedelijke elites niet wilden, kwam er van alle mooie ideeën niets terecht. Voor Bossche eigengereidheid was in 1532 nog volop plaats! ■

Noten

1. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, archief Geefhuis, oorkonden, ongeïventariseerd, d.d. 5 januari 1532.